

Spisovnost/nespisovnost a pravopis

Mgr. Robert Adam, Ph.D.

Ústav českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze;

Katedra českého jazyka a literatury Fakulty pedagogické Technické univerzity v Liberci

Robert.Adam@ff.cuni.cz

Klíčová slova: spisovnost/nespisovnost, pravopis, kodifikace.

Český pravopis má svou kodifikační příručku, Pravidla českého pravopisu (PČP). Tato příručka však pojem *pravopis* nedefinuje. Její slovenský pendant, Pravidlá slovenského pravopisu (PSP), takovou definici podávají; podle nich je pravopis soubor znaků a pravidel pro zapisování jazykových projevů písmeny a znaménky, tedy grafickými znaky (PSP 2000, s. 26). Tato definice vychází z teorie Josefa Vachka; ten definoval pravopis jako soubor pravidel pro zapisování jazykových projevů určitého jazyka (Vachek 1942, s. 278). Ve Slovníku spisovného jazyka českého (SSJČ) je u hesla pravopis definice „soubor pravidel o zaznamenávání spisovných jazykových projevů písmem“ (SSJČ 1989, s. 400). Všechny zmíněné definice se shodují v tom, že pravopis stavějí vně jazykového projevu. Pravopis ovšem stojí nejen mimo jazykové projevy, nýbrž i mimo jazykový systém. Pravopis toho kterého jazyka je s jeho systémem úzce spjat (s rovinou fonologickou, morfologickou, syntaktickou...) a velkou měrou odráží jeho vlastnosti, ale není jeho součástí. Ve vztahu k jazyku má pravopis charakter služebný (což mimochodem neznamená, že v pravopise nelze spatřovat hodnoty). Jazykové projevy zapisujeme pomocí grafických znaků a pravidel pro jejich užívání – analogické tvrzení neplatí pro žádnou (vnitro)jazykovou rovinu, např. tvrzení „jazykové projevy vyslovujeme pomocí fonémů“ nedává smysl. Principiální oddělení pravopisu od jazyka ovšem neznamená, že pravopisné jevy (tj. způsoby zápisu jevů jazykových) nemohou mít zpětný vliv na samotný jazykový systém. Mohou, ale jde v takovém případě o vnější faktor jazykového vývoje.

Protože pravopis nepatří do jazyka, protože je to jen pomůcka pro jeho zápis, neplatí v něm tradiční vymezení vztahu úzu, normy a kodifikace. Zřetelně oslabeno je tu postavení normy. Pravopisná norma není imanentní, ve vztahu ke kodifikaci je v zásadě odvozená: v mnohem větší míře než (spisovné) normy jednotlivých jazykových rovin se vytváří až působením kodifikace.

Definice pravopisu, které jsem uvedl na začátku svého příspěvku, se lišily v jedné podstatné věci (podstatné i vzhledem k tématu této konference): jedna z nich vztahovala pravopis výhradně k jazykovým projevům spisovným, zbylé nikoli. Je dobře známo – a na této konferenci to znovu ukázaly např. příspěvky doc. Kvítkové a dr. Grygerkové –, že součástí spisovných projevů bývají i prostředky nespisovné (a že je tam jejich užití nezřídka plně funkční). Je tedy užitečné ptát se po vztahu pravopisu a spisovných/nespisovných jazykových *prostředků* spíše než *projevů*. Tento vztah může mít teoreticky tři podoby:

1. Protiklad spisovnosti/nespisovnosti jazykových prostředků je pravopisu nadřazen; pravopis se týká jen prostředků spisovných; nespisovné prostředky pravopisným pravidlům nepodléhají nebo jimi nejsou pokryty. Pokud by platila tato možnost, znamenalo by to, že ve způsobu zápisu nespisovných jazykových prostředků i v okamžiku, kdy se stanou funkční součástí spisovného projevu, panuje chaos. S tím se podle mého soudu lingvista těžko může smířit. Mohla by v této souvislosti padnout námitka, že jedna ze základních zásad teorie spisovného jazyka, tak jak byla tato teorie formulována pražskou lingvistickou školou, stanoví, že kodifikovány jsou pouze prostředky spisovné. Tato zásada nepochybně platí o všech (vnitro)jazykových rovinách, avšak jak bylo řečeno výše, pravopis k (vnitro)jazykovým rovinám nepatří. Ostatně pouhé nahlédnutí do PČP nás ubezpečí o tom, že nespisovné prostředky pravopisné kodifikaci fakticky podléhají (srov. kodifikaci pravopisu slov nebo tvarů *kecy*, *kvartýr* aj.).
2. Protiklad spisovnosti/nespisovnosti se projevuje uvnitř pravopisu; existují speciální pravidla pro zápis (některých) prostředků nespisovných; některé výrazy nebo tvary píšeme určitým způsobem (a ne jiným) právě proto, že jsou nespisovné. Ani tato možnost neplatí. V platných PČP je sice zmínka o nespisovnosti určitých jazykových prostředků několik, avšak jen zcela výjimečně se jejich nespisovností odůvodňuje jejich pravopis. Jak jsem naznačil ve své studii v *Naší řeči* (Adam 2003, s. 173–174) a jak ukáži v dalším článku (Adam, v tisku), jsou taková ojedinělá odůvodnění pomýlená nebo nadbytečná.
3. Protiklad spisovnosti/nespisovnosti se pravopisu principiálně nedotýká; pro zápis všech jazykových prostředků užitých ve spisovných projevech platí táž pravidla bez ohledu na jejich spisovnost/nespisovnost.

Namísto protikladu spisovnosti/nespisovnosti existují v pravopise protiklady jiné. Na nejobecnější rovině je to následující: Pravopisný jev (způsob zápisu) může být a) v souladu s kodifikací (nikoli nutně s normou), tj. *náležitý*; b) v rozporu s kodifikací, tj. *nenáležitý*; c) v souladu s jedním ustanovením kodifikace a současně v rozporu s jiným (takovým případem se zevrubně zabýval Starý (1992)); d) mimo pozornost kodifikace. Toto členění pravopisných

jevů se vztahuje i na způsoby zápisu prostředků nespisovných. Tak třeba *velkýho* je nespisovný tvar zapsaný v souladu s kodifikací (s obecným ustanovením o psaní *i/y* po tvrdých souhláskových písmenech v slovech domácích), kdežto *velkího* je nespisovný tvar zapsaný v rozporu s kodifikací, jeho pravopisná podoba je nenáležitá. Při této klasifikaci přitom primárně nezáleží na motivaci nenáležitého způsobu zápisu. Pochopitelně existují i nenáležitě pravopisné podoby záměrné, aktualizací, jako např. *wellkýho*, *˘xandy*, *Jeňýk* nebo *nasdar*.

Uvnitř pravopisné kodifikace dále neexistuje škála hovorový – neutrální – knižní. Hovorový pravopis je terminologický nonsens, *contradictio in adiecto*. Pravopisné varianty jsou spíše rozprostřeny na ose konzervativní – neutrální – inovativní; tato osa není definována funkčně, nýbrž vztahem k minulosti (tradicí) pravopisné kodifikace, což jen znovu podtrhuje nadřazenost kodifikace pravopisu nad jeho normou. Vedle toho lze pravopisné varianty hodnotit jako bezpříznakové vs. příznakové; bezpříznaková varianta je například to, co Dodatek k PČP označuje jako podobu základní, příznakem pak je stylová hodnota, přesněji řečeno funkčněstylová, rejstříková nebo sférová: platná PČP např. vymezují zvláštní pravopisná pravidla pro psaní velkých písmen nebo cizích slov ve stylu odborném.

A konečně lze u každého pravopisného jevu (způsobu zápisu) posuzovat jeho systémovost/nesystemovost. (To lze koneckonců i u jevů jazykových, a to bez jakéhokoli zřetele k jejich spisovnosti/nespisovnosti.) Systemovost je přitom v pravopise maximálně žádoucí. Pravopis slov nebo tvarů explicitně neuvedených v PČP je dán právě pravopisným systémem a i při hodnocení těch pravopisných jevů, které stojí zcela mimo pozornost kodifikace, by systémovost měla být rozhodujícím kritériem.

K úvahám nad pravopisem nespisovných jazykových prostředků mě přivedla praktická zkušenost editora textů z poloviny 19. století, tedy z doby, kdy byla jazyková norma psaných projevů velmi výrazně rozkolísaná. Základní zásada české textologie stanoví, že jazyk vydávaného textu je třeba uchovat nezkreslený, avšak zprostředkovat ho dnešnímu čtenáři dnešním pravopisem, tj. uvést ho do souladu s platnou pravopisnou kodifikací. Textologa tedy nutně zajímá, zda má napsat *kdybysi*, nebo *kdyby jsi*, *abymysme*, nebo *aby my jsme* (když už autor vydávaného textu nenapsal *kdybys* a *abychom my*). Potřebuje vědět, zda je pravopisně náležité *skázat*, nebo *zkázat*, *skvédat*, nebo *zkvédat* (když už autor vydávaného díla nenapsal na začátku *vz-*) atd. Na prvním místě právě textolog by měl po pravopisné kodifikaci požadovat, aby pokryla i ty nespisovné prostředky, které se objevují (nebo se objevovaly dříve) v psaných (nebo i sekundárně zapisovaných) jazykových projevech, a aby tak činila jednotně a systematicky.

Summary

The writing system of a language is external to that language. Therefore, the relation of norm and codification is specific in the area of spelling: the norm is derived from codification. There is no principal relation between spelling and the concept of standardness/substandardness. Other classification criteria for spelling forms are proposed.

Literatura

ADAM, R.: „Bezokpý úval známý svými hicy předlohou skici mistra Kopanici.“ *Je c měkké, nebo obojetné? Naše řeč* 86, 2003, s. 169–180.

ADAM, R.: Spisovnost/nispisovnost v Pravidlech českého pravopisu. V tisku.

NEBESKÁ, I.: *Jazyk – norma – spisovnost*. UK, Praha 1996.

Pravidla českého pravopisu. Academia, Praha 1998.

Pravidlá slovenského pravopisu. Veda, Bratislava 2000.

Slovník spisovného jazyka českého. Academia, Praha 1989.

STARÝ, Z.: *Psací soustavy a český pravopis*. UK, Praha 1992.

VACHEK, J.: Psaný jazyk a pravopis. In: B. Havránek, J. Mukařovský (eds.). *Čtení o jazyce a poesii*. Družstevní práce, Praha 1942.